

TREBALL FINAL DE GRAU EN ANTROPOLOGIA SOCIAL I CULTURAL

CURS 2015-2016

Cossos i performativitats lèsbiques

La vinculació política com a generador d'identitat

Irene Casals Lladó

irena.cat91@gmail.com

tutoritzat per la Dra. Olga Jubany

Universitat de Barcelona

Resum: El present article gira entorn els processos de construcció d'identitats lèsbiques i la influència que pot arribar a tenir un entorn polític feminista en tal procés. Centrat en persones que es reconeixen com a dones i com a lesbianes a la ciutat de Barcelona, es pretén aportar una mica més de llum a la construcció d'identitats en la homosexualitat femenina, veure quins processos de significació actuen en la construcció d'una identitat lesbiana, i poder determinar així quin és el paper real que té la participació de dones lesbianes en col·lectius polítics específicament feministes. A través dels relats de vida que elles mateixes construeixen, s'analitzarà els canvis en les *performances* d'identitat de cadascuna, i es buscarà desxifrar com l'activisme polític influeix en la percepció de la seva condició i de la seva identitat a través dels canvis performàtics i de discurs que se'n deriven. Aquesta investigació refereix principalment a l'existència d'una identitat lèsbica dins d'un marc heterosexualitat imposada, i en com els mecanismes de producció d'identitat són interpel·lats per dialogar amb les normes que fan intel·ligible la realitat.

Paraules clau: identitat, lesbianisme, lesbiana, dona, narrativa, performativitat, performance, feminisme, homosexualitat.

Índex:

INTRODUCCIÓ	2
METODOLOGIA	3
ESTAT DE LA QÜESTIÓ	5
ANÀLISI ETNOGRÀFIC	8
Problemàtiques comunes per encaixar	9
Canvis en la performativitat	10
“ <i>Soy lesbiana, este es mi deseo, y lo voy a defender</i> ”	12
CONCLUSIONS	15
BIBLIOGRAFIA	18

INTRODUCCIÓ

La present investigació es desenvolupa a partir de l'anàlisi de diferents relats de vida de dones lesbianes en la Barcelona actual, on els moviments polítics específicament feministes ja fa alguns anys que estan en voga, ja sigui des d'una actuació més institucional –per exemple a nivell estatal amb la creació del Ministeri d'Igualtat l'any 2008; o la imminent celebració el juny de 2016 de les jornades *Radical-ment feministes*, impulsades per l'Ajuntament de Barcelona entre d'altres-, com des d'un moviment emergent autoorganitzat fora de les institucions, conformat per una multiplicitat de grups específicament feministes per a *dones, lesbianes i trans*¹ que en els últims anys han marcat l'agenda dels moviments socials de la ciutat pel que fa a la temàtica feminista i de gènere.

És en plànol fora de les institucions estatals on he centrat el camp de treball a partir del qual neix aquest estudi. L'experiència i participació directa de dones lesbianes en col·lectius *no mixtes* i específicament feministes és el tema central de l'article. A través de les narratives de les pròpies vides s'intentarà posar llum en com s'imbriquen identitat i sexualitat quan han estat travessades per una experiència de participació col·lectiva en una lluita política pel propi dret, el propi cos, la pròpia sexualitat i per l'autorealització com a éssers plens i autònoms, entre d'altres infinites reivindicacions que emergeixen dels feminismes no institucionals. La principal **hipòtesi** de partida per a tal recerca serà: les dones lesbianes activistes i/o militants que s'agrupen en col·lectius no mixtes viuen un procés d'agència d'una identitat col·lectiva entorn la *lesbianitat*, mentre que les dones lesbianes no vinculades políticament manifesten un discurs més obert, erràtic i variable sobre la seva identitat. Es busca aprofundir en aquest rol central que els col·lectius femenins i feministes tenen en la generació i assumpció d'identitat, i que són fonamentals per a la consolidació d'un sentiment de pertinença grupal.

Segons Viñuales (2000:75), estudis certifiquen que el lesbianisme és molt menys visible a nivell social que la homosexualitat masculina. És precisament aquesta invisibilitat estructural a la que queden sotmeses les lesbianes, les quals han estat històricament estigmatitzades, perseguides i castigades (Gimeno 2005), la que m'ha empès a l'hora de determinar l'objecte-subjecte d'estudi. Com a investigadores

¹ Terminologia utilitzada per aquests mateixos col·lectius a l'hora de fer convocatòries pels diferents esdeveniments que organitzen.

socials², és feina nostra treure la llum i posar sobre l'escenari veus lèsbiques en primera persona, és responsabilitat nostra donar el micròfon a qui històricament ha estat negada de legitimitat i existència (Curiel, 2006), i fer que l'objecte d'estudi expressi i narri la seva experiència, permetent que esdevingui subjecte també. Per això, aquesta investigació es fonamenta en les entrevistes en profunditat realitzades a dones lesbianes, i són les seves aportacions, dialogades amb el marc teòric que exposaré, les que guiaran la reflexió d'aquest estudi.

METODOLOGIA

Actualment a Barcelona existeixen tot tipus de col·lectius per a dones, lesbianes i trans que es reuneixen tant a nivell públic de barri, tant a nivell intern de suport mutu i afinitat, com a nivell organitzatiu de jornades i festivals. L'activitat personal que he tingut en els moviments socials de la ciutat durant els últims anys m'ha brindat la possibilitat d'accedir a algun d'aquests col·lectius que ja coneixia amb anterioritat. És en aquests col·lectius en els quals durant el període contingut entre setembre de 2015 i abril de 2016 he desenvolupat el treball de camp per al present article. L'Assemblea de Dones Feministes de Gràcia i el col·lectiu organitzador de les jornades *Se va a armar la Gorda* són els col·lectius amb qui he tingut contacte directe, i a partir dels quals he anat accedint a les persones que s'han prestat a entrevistar-se. A més, a través de les xarxes socials de les persones integrants d'aquests col·lectius, he pogut treballar amb altra gent que al llarg de la seva vida i militància política s'ha vinculat amb una gran diversitat de tipologies de col·lectius feministes.

En el procés de selecció de participants només s'ha tingut en consideració dones que facin afirmació d'identitat com a lesbianes o *bolleres*, que són els termes més comuns per autodesignar-se. Tot i que l'entrada a camp hagi estat a partir de col·lectius feministes no mixtes, un cop havent exposat els motius de la meua presència als grups i a les persones que allà he anat coneixent, i arran de les relacions de companyonia i amistat que he anat establint amb elles, he tingut accés a altres

² En aquest article s'ha utilitzat la tercera persona del femení plural de forma generalitzada ja que el subjecte el·líptic al que refereix és "persones".

dones lesbianes –companyes i amigues seves- que no tenien participació política en aquests espais, i que s’han prestat també com a participants de la meua investigació. Finalment han estat formalment entrevistades un total de cinc dones lesbianes, tres de les quals tenen o han tingut algun tipus de militància política en algun col·lectiu feminista no mixte, i dues dones que no.

Arran d’una confusió en l’establiment de contactes, vaig entrevistar a més a més una noia que no s’autodesignava com a lesbiana. Quan li vaig demanar de participar en la meua recerca creia que sí que era així, però de seguida em va explicar que tot i haver compartit relacions sexoafectives amb altres noies, no havia arribat a aquest punt de definició identitària. Que el fet d’haver tingut relacions amb noies li havia ocasionat un daltabaix tan gran en el tema identitària, que finalment havia decidit tancar la capsa de pandora recent oberta mentre processava i reflexionava sobre les implicacions del seu desig i les seves relacions. Quan vaig saber que estava en aquest punt d’un procés que ella va anomenar de “crisi identitària”, vaig decidir tirar endavant i entrevistar-la igualment, doncs em va semblar prou interessant veure amb quins termes es movia per travessar aquest procés, i per considerar nous punts de vista i oxigenar la meua recerca a l’hora d’enfocar les meves preguntes teòriques.

Per referir-me a les persones que s’han prestat a ser entrevistades em referiré a elles com a participants en la investigació, ja que és una manera més propera d’anomenar-les i com a investigadora em fa sentir més còmode. Crec que és més exacte per descriure la relació real que he establert amb elles. Cadascuna de les persones amb qui m’he pogut entrevistar no només s’ha obert fins a punts prou íntims on difícilment imaginava que arribaria, sinó que en general l’actitud amb que m’han rebut ha estat sempre entusiasta i procuradora de que la investigació tirés endavant. Per això, reduir-les a la simple etiqueta d’informants, crec que no fa justícia al paper que han jugat.

Pel que fa a la preservació de la identitat de les participants cal ressaltar que cap d’elles ha volgut que s’ocultés el seu nom i la seva identitat. Ans el contrari, preferien que se les reconegués: <<No quiero esconderme nunca más>> deia la Marina (35 anys. Barcelona, 2016) referent a aquest tema. Així que respectant els seus desigs, tots els noms que apareixen en aquest article són reals.

La variable de la meua hipòtesi principal és “la pertinença o no, present o passada, de les participants en col·lectius polítics específicament feministes”. L’objectiu d’aquesta selecció de la mostra és poder establir un anàlisi comparatiu tenint en compte aquesta variable. En cap cas es pretén que aquestes cinc persones esdevinguin una mostra representativa del cas, ja que tampoc és el que es busca, sinó que interessa més aviat una vessant significativa de l’experiència personal de cadascuna de les participants.

Les entrevistes realitzades són principalment un passeig per les històries de vida singulars, des de la infància fins a l’actualitat, parant en els primers amors, desigs i parelles, el moment en que una s’autorreconeix com a lesbiana, el moment en que decideix fer-ho públic, i aprofundint en idees i concepcions particulars de temàtiques controvertides del feminisme: des del matrimoni, la pròpia sexualitat, la divisió binària del gènere i de la societat, i en general, idees preconcebudes sobre com són o han de ser les coses en qüestió de gènere. Pel que fa a l’elecció metodològica de l’entrevista com a tècnica per assolir l’objectiu de la investigació, Viñuales senyala que <<a modo de performance, estas narrativas expresan los valores más significativos de una cultura y su estudio permite observar la especificidad de la experiencia homosexual bajo determinadas condiciones culturales. Ayuda a conocer el proceso a través del cual las lesbianas se adscriben a esta categoría y contribuyen a comprender lo que significa para ellas>> (2000:61).

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Des de la publicació de *El segundo sexo* (Beauvoir, 2011 [1959]), s’estén entre les diverses corrents teòriques del feminisme una idea clau que marcarà un abans i un després en el moviment. Beauvoir afirma que no es neix dona, sinó que s’arriba a ser-ho, negant així qualsevol determinisme biològic o psicològic, i posant èmfasi en la civilització com a ent productora de l’ésser social femení (2011:240). Aquests primers passos cap a la desnaturalització i desbiologització del gènere són precedent pels estudis que Judith Butler realitzarà sobre la performativitat de gènere alguns anys més tard.

Davant la pregunta que Butler formula a *El género en disputa* sobre on es construeix el gènere (2007 [1990]), l'autora desenvolupa el concepte de *performativitat*, que es mou dins la polaritat filosòfica convencional entre la lliure elecció i el determinisme: per una banda, la idea de performativitat de Butler posa sobre la taula la manera en que l'anticipació d'una essència proveïda de gènere origina allò que planteja com a exterior a sí mateixa; per l'altra, senyala que la performativitat no és un acte únic, sinó <<una repetición y un ritual que consigue su efecto a través de su naturalización en el contexto de un cuerpo, entendido, hasta cierto punto, como una duración temporal sostenida culturalmente>> (2007:17).

Per Butler, el gènere s'expressa i es performa en els cossos dels individus. <<No existe una identidad de género detrás de las expresiones de género; esa identidad se construye performativamente por las mismas "expresiones" que, al parecer, son resultado de ésta>> (2007:85). Existeixen unes normes de gènere que determinen el camp ontològic intel·ligible que serà on se li podrà atribuir expressió legítima als cossos. I són els cossos "intel·ligibles" aquells que instauren i mantenen relacions de coherència i continuïtat entre sexe, gènere, pràctica sexual i desig (2007:72); relacions que tenen a veure amb l'existència d'una matriu heterosexual a partir de la qual es llegeix el món³. <<Las normas que gobiernan la identidad inteligible, o sea, que posibilitan y limitan la afirmación inteligible de un "yo", están parcialmente articuladas sobre matrices de jerarquía de género y heterosexualidad obligatoria, y operan a través de la *repetición*>> (2007:282).

Les pràctiques del desig que no es poden llegir a través de la matriu heterosexual suposen una pràctica desordenadora pel règim heterosexual instituït a través del qual es regulen les identitats de gènere. S'extreu d'aquí la idea que pràctiques sexuals no normatives qüestionen la estabilitat de gènere com ítem identitari. Segons aquest breu esquema conceptual, una dona seria una dona en la mesura que funcionés com a dona dins l'estructura heterosexual dominant (2007:12). En aquesta línia Monique Wittig a *El pensamiento heterosexual* uns anys abans, afirma que una lesbiana no és una dona (Wittig, 2006:57). Una lesbiana, en haver rebutjat la relació binària i d'oposició amb un home, és a dir, l'heterosexualitat, ja no pot entrar a definir-se en

³ El concepte de *matriu heterosexual* que s'utilitzarà en aquest article correspon al que descriu Butler a *El género en disputa* (2007:292)

aquests termes d'oposició. Per Wittig, la lesbianitat transcendeix les categories de gènere:

Lesbiana es el único concepto que conozco que está más allá de las categorías de sexo (mujer y hombre), pues el sujeto designado (lesbiana) no es una mujer ni económicamente, ni políticamente, ni ideológicamente. Lo que constituye a una mujer es una relación social específica con un hombre, una relación que hemos llamado de servidumbre [...], una relación, de la cual las lesbianas escapan cuando rechazan volverse o seguir siendo heterosexuales. (2006:43)

Butler introduïa el cos com a espai d'expressió del gènere, entenent que aquest és <<la estilización repetida del cuerpo, una sucesión de acciones repetidas que se inmoviliza con el tiempo para crear la apariencia de sustancia, de una especie natural de ser>> (2007:98). Beatriz Gimeno, a *Historia i Análisis político del lesbianismo* (2005) coincideix amb aquesta idea i reconeix que els nostres cossos son <<el lugar que habita el género, donde el género se hace visible. El género se incardina en nosotras mucho más allá de la piel; nuestro cuerpo se hace género en las expresiones, en las posturas, en la tensión de los músculos, el tono de voz>> (2005:308). En un estudi sobre el concepte de performativitat de Butler, Soley-Beltran (2012) també senyala la centralitat del cos en presentar la noció de gènere com un "rol" que ha d'expressar-se en les aparences "superficials" tal com indumentària, posat, actitud, concebut com a acte codificat que es performa sota unes certes restriccions (2012:66)

Gimeno senyala com la feminitat normativa, que abans depenia del compliment de les obligacions conjugals i de la capacitat reproductora, <<ahora se circunscribe al cuerpo, a la sexualidad o, más concretamente, a la presunta heterosexualidad y a su apariencia>> (2005:299). El cos de la dona existeix en tant que sigui mesurat i calibrat per la mirada masculina que li dóna significat i entitat. És per això que, seguint l'autora, l'existència d'aquests cossos lèsbics desordenadors del gènere s'ha trobat amb que la societat patriarcal intenta fer encaixar per tots els mitjans qualsevol cos de dona, especialment el cos lèsbic, dins la matriu heterosexual (2005:302).

Diverses autores coincideixen en subratllar el poder subversiu del cos i del desig lèsbic (Clarke 2009; Gimeno, 2005; Wittig, 2006). Gimeno senyala la construcció del cos lèsbic com a element transgressor i com a eix central de les feministes lesbianes en la lluita per la *desheterosexualització* del cos (2005:301). En aquesta

descolonització del cos, Clarke posa sobre la taula la potencialitat feminista de la mutualitat en una relació lèsbica (2009:150). Gimeno, en primera persona, relata l'experiència en definir-se com a lesbiana, i posa èmfasi la sensació de llibertat en el moment en que la mirada masculina deixa de ser efectiva sobre ella: <<No se trata de que cuando una mujer se hace lesbiana desaparezcan los problemas del cuerpo, sino de reconocer que éstos son en realidad reflejos de la falta de poder de las mujeres sobre ellas mismas y el entorno, y que, al desheterosexualizarse, lo cierto es que una mujer se empodera>> (2005:310).

Tornant a la dicotomia entre determinisme i lliure elecció que emergeix quan s'ha presentat el concepte de performativitat, reprenem la figura del subjecte com a agent actiu en la producció d'identitat. És aquesta dimensió la que farà possible la comprensió de com s'obren pas identitats i desitjos no normatius, la d'un subjecte que no parteix d'una identitat estable ni autosuficient, i que persegueix desfer el propi jo <<desbaratando y subvirtiendo el sexismo y el heterosexismo que lo habitan en alguna medida, incluso sin haber sido actitudes decididamente elegidas. (Soley-Beltran, 2012:132).

<< El sujeto no está *formado* por las reglas mediante las cuales es creado, porque la significación *no es un acto fundador, sino más bien un procedimiento regulado de repetición* que al mismo tiempo se esconde y dicta sus reglas precisamente mediante la producción de efectos sustancializadores. En cierto modo, toda significación tiene lugar dentro de la órbita de la obligación de repetir; así pues, la <<capacidad de acción>> es estar dentro de la posibilidad de cambiar esta repetición>> (Butler, 2007:282).

Segons Butler, que un subjecte estigui constituït només vol dir que el subjecte és el resultat d'alguns discursos governats per aquestes normes que conformen les identitats intel·ligibles; quedant la porta oberta a la l'acció individual del subjecte per produir noves significacions mitjançant la repetició.

ANÀLISI ETNOGRÀFIC

Si hi ha hagut algun element que m'ha cridat especialment l'atenció escoltant els relats vitals que cadascuna de les participants narraven ha estat, sens dubte, la forma

d'odissea que prenen totes les històries, en el sentit de dibuixar una línia progressiva similar entre elles. Olga Viñuales a *Identidades lésbicas* (2000) reconeix aquest mateix camí en forma de viatge i en fa una descripció prou acurada: comencen amb una situació de *malestar* o incomoditat, que té a veure amb el fet lèsbic; s'arriba a un moment que serà punt d'inflexió quan es produeix *l'auto-reconeixement* com a lesbiana, personal primer, i públic més tard; després hi ha un episodi de *comunió* amb altres semblants; finalment, s'arriba a casa quan el sentit d'identitat està més o menys madurat (2000:62). L'exposició de les dades etnogràfiques en aquest article es guia a través d'aquests estadis delimitats per l'autora, fent especial atenció en el moment de l'autoafirmació com a lesbiana, i en les variacions de les *performances* singulars, així com en els matisos més significatius que es destaquen de la vinculació política (o no) amb altres dones a l'hora de produir identitat.

Problemàtiques comunes per encaixar

Encaixar en el marc heterosexual es revela en les cinc narratives, lògicament, com una problemàtica comuna. Un punt coincident en totes les entrevistes és afirmar que de petites no eren *normals*. Aquest és el punt de partida dels relats, que comencen amb una autopercepció de diferència des de la infantesa. Una percepció de sentir-se diferent de les altres nenes amb qui compartiren socialització, i un punt de no encaixar amb el que l'entorn pressuposava que una havia de ser. Des de no voler vestir de rosa, passant per sentir-se l'aneguet lleig, fins a semblar nens o bé que directament el fet de voler ser-ho.

A mesura que el relat s'acosta a l'adolescència i fins vora els vint anys, apareix una història de qüestionament conscient de la obligatorietat d'algunes pràctiques, desitjos i formes de presentar els cossos que les participants han viscut. Aquest qüestionament de les pràctiques que normativitzen el gènere en els cossos qüestiona, en el fons, els límits de la malla d'intel·ligibilitat, la matriu heterosexual. Com a exemples que més es repeteixen durant les entrevistes surt l'haver de portar faldilla, el suplici de la depilació, l'haver de controlar la ingesta d'aliments per no engreixar-se, i l'autoritat moral que algunes d'elles relaten haver trobat i atorgat en les primeres parelles heterosexuales. <<Para mí la autoridad era él! Toda mi autoestima, todo mi valor como mujer yo lo daba a esta persona, porque yo no me lo había conseguido

curtir por mí misma, este sentimiento de “yo valgo por ser mujer, y yo valgo por ser una persona”, entonces se lo había entregado a él. Entonces yo valía porqué estaba con él; si no, yo no valía>> (Jelen, 31 anys. Barcelona, 2016).

Canvis en la performativitat

Quan es produeix l'autoafirmació de lesbianitat en cadascuna de les participants ja hi ha hagut una consciència de la diferència, un qüestionament de les normes que regulen la feminitat, i en tots els casos examinats, alguns primers canvis en la performativitat. En referència a l'anomenada *pressió estètica*, que correspon a una part de la normativització del gènere intrínseca al concepte de matriu heterosexual de Butler, com a exemples més visibles a les entrevistes surt sense excepció el tema de la depilació obligatòria en tant que s'estableix com a norma de la feminitat (Gimeno, 2005:306). Si bé totes les participants s'han sentit forçades a depilar-se en algun moment de les seves vides –sigui per una idea socialment imposada i durant un temps acceptada, o sigui per aconseguir la mare que opina que “estàs més bonica sense pèls”-, és una pràctica que les cinc han anat deixant enrere com a element rutinari i quotidià de les seves vides. En algun cas admeten depilar-se si s'han de presentar en esdeveniments carregats de formalitat, com poden ser bodes o una entrevista de feina.

Totes les participants comenten conscientment com la pressió estètica envesteix contra elles i contra totes les dones amb l'objectiu de fer-les aparentar dones, més femenines. Butler (2007), Gimeno (2005) i Soley-Beltran (2012) fan èmfasi en la importància de les aparences i la presentació del cos en la performativitat del gènere. En aquesta direcció, una de les participants relaciona directament els esforços per aparentar i ser femenina, amb la impossibilitat de ser heterosexual: <<No creo que hubiera podido ser hetero. Es que lo intenté! Me pintaba las uñas, me pintaba la cara, me follaba tíos, yo lo intenté! Lo intenté de verdad>> (Jelen, 31 anys. Barcelona, 2016).

Amb l'adolescència arriben les primeres exploracions conscients de la sexualitat. Mentre tres de les participants expliquen haver-se iniciat amb parelles heterosexuales, dues d'elles relaten no haver estat mai amb un home.

<<Jo era la típica del grup que no tenia *novios* ni parelles, però és que no volia. No m'interessava per res. I les meves amigues no paraven de donar-me la

tabarra amb la història de que havia de trobar algú. I jo hi havia moments que m'hi fixava, i llavors quan en teoria m'agradava un noi, i me'l mirava i pensava "Marta sisplau mira-te'l bé i digues una sola cosa que t'agradi d'ell". I no trobava res. I no vaig tenir *novio*, de fet mai n'he tingut. >> (Marta, 23 anys. Barcelona, 2016)

Les participant que relaten haver tingut experiències sexuals amb algun home afirmen haver estat insatisfactòries en general –tenint també en compte que és poc habitual que les primeres relacions sexuals siguin plaents per les dues parts- i només una de les entrevistades comenta haver-ho gaudit durant els anys viscuts com a persona heterosexual. En els dos altres casos, afirmen haver sentit fàstic físic i haver tingut arcades en tenir aquestes relacions. <<Me empecé a acostar con él, lo que pasa es que no me gustaba, o sea me daba un asco horrible. Me daba un asco brutal. Pero yo lo hacía igual, porque de hecho pensaba que era lo que tenía que hacer y que ya me gustaría con el tiempo>>. (Jelen, 31 anys. Barcelona, 2016)

Si bé dels relats podem afirmar que elles han començat a canviar elements de la seva *performance* personal una mica abans de fer el pas d'identificar-se com a lesbiana, és cert que en la majoria de casos i situacions aquests elements encara no han tingut temps d'assentar-se i consolidar-se en la presentació rutinària -per mitjà de la repetició-. En el moment d'afirmar-se com a lesbiana, les pràctiques no estan completament assentades, ni el desig sexual completament explorat.

També es relata que el procés de *sortir de l'armari* -així és com algunes d'elles es refereixen al fet de presentar-se per primera vegada com a lesbiana al propi entorn-, no es produeix de la mateixa manera envers totes les persones que conformen els entorns del subjecte. Com és lògic, es comença per aquelles més afins a la persona; es continua per aquelles d'un cercle no tan proper que es valora que no s'hi oposaran frontalment; i en realitat, és difícil trobar un exemple en que pugui dir que ha visibilitzat la identitat recentment trobada en tots els àmbits de la seva vida. Segons Viñuales, això es produeix quan arribats a la maduresa identitària (2000:62).

El fet que es pugui jugar a vestir una o altra disfressa segons convingui la situació – heterosexual o lesbiana- reforça la idea que les identitats es performen, i reconeix que, a més de la força del subjecte actiu que performa una o altra cosa (Soley-Beltran 2012), la capacitat interpretativa i lectora de l'entorn és un altre determinant en la

posada en escena. En el cas etnogràfic de la Mar, es relata haver viscut el procés de posar consciència en el desig sexual lèsbic amb un to de naturalitat poc traumàtic, i no considera la identificació explícita una cosa primordial: <<Tampoc és una cosa que l'hagi d'explicar, com si tingués polls. No és una cosa primordial a saber d'algú, saps? Tot i que la pena s'ho imagina per les pintes... No vaig predicant pel món "Hola em dic Mar i m'agraden les dones". La gent a qui li interessa aquesta informació ja ho sap i punt>> (27 anys. Barcelona, 2016). En contrast, la història de la Jelen és plena de dolor i dificultats per a l'autorreconeixement, en molts casos degut al que ella anomena lesbofòbia, que ha impedit que es pogués relacionar amb naturalitat amb persones i llocs del seu passat, i admet que <<todavía no he sido capaz de salir del armario en algunos lugares>>.

Viñuales destaca el paper fonamental que té el fet de posar nom als propis sentiments. <<Así parecen haberlo entendido las autoras estadounidenses que reivindican palabras como dyke (bollera, tortillera) porque <<autonominarsen es central en la trayectoria hacia la autoafirmación>> (2000:59). La reapropiació de paraules originalment despectives és un fet entre les lesbianes; paraules que han acabat sent bandera identitària. <<Per a mi hi ha bolleres i hi ha lesbianes. Lesbiana és una etiqueta menys agressiva i més classificadora. I en canvi, bollera és orgull, l'orgull de ser així. Bollera és una actitud, d'aixecar la bandera i tatuar't-ho a la cara, si cal>> (Júlia, 27 anys. Barcelona 2016).

“Soy lesbiana, este es mi deseo y lo voy a defender” (Jelen, 31 anys. Barcelona, 2016)

Davant la pregunta sobre com la lesbianitat -entesa com a identitat que no pot existir d'acord amb el marc heterosexual (Butler, 2007:72)- es produeix i sobreviu en una societat que la condemna, Viñuales senyala que és el propi sentit d'identitat el que permet establir un centre al voltant del qual organitzar-se, per garantir la supervivència de les estigmatitzades (2000:89). Les tendències d'associació entre lesbianes que es desprenen del treball etnogràfic són principalment dues, per bé que no són les úniques opcions ni s'exclouen mútuament.

- a) Creació de xarxes i espais de socialització que no només tolerin, sinó que afavoreixin l'existència de lesbianes.

Les xarxes socials que les dones lesbianes han construït, principalment amb altres lesbianes, però també es dona molt correntment amb persones trans, són espais d'afinitat que obren un marc real per una existència menys violenta, i amb una àmplia llibertat per a l'elecció performàtica.

<<La percepción de aislamiento y la necesidad de construir una historia o narración (subculturización), de encontrar <<puntos de referencia>> o soporte ideológico y emocional con el que enfrentarse al estigma, conduce a ponerse en contacto con un nuevo mundo social formado por las similares. [...] El contacto con las similares no sólo legitima lo que se es, sino que también produce una reificación e idealización del hecho <<lésbico>>, que [...] acaba por explicar y construir la propia identidad presente>>. (Viñuales, 2000:57-58)

El poder de l'estigma, la repressió i l'exclusió que s'exerceix sobre tots els cossos lèsbics és un fet, i la cerca de recer una realitat de supervivència. Fruit d'haver viscut les conseqüències, la Jelen relata el constant sentiment de soledat, incomprensió i repressió de la seva persona al veure's coartada a l'hora de manifestar el seu desig, les seves preferències, la seva forma de relacionar-se amb el món, i descriu de la següent manera la necessitat de crear aquestes xarxes enfront la realitat hostil i violenta que percep:

<<¿Es que no ves que tenemos que cuidarnos entre nosotras? Tenemos que hacer este tipo de redes entre nosotras porque sino nos quedamos en la mierda. Es supervivencia. Nadie te va a arropar mejor que una lesbiana porque no pueden entender la violencia que tu pasas. No entienden todo esto y necesitamos estar entre nosotras porque sino te hundes>>. (Jelen, 31 anys. Barcelona, 2016)

Una altra característica d'aquestes xarxes d'afinitat entre lesbianes és la gran llibertat performàtica. El suport mutu i la comprensió dels camins similars són un beuratge curatiu per tancar les ferides obertes de moltes d'elles. La Mar i la Marta són parella des de fa més d'un any, i just abans de que es coneguessin la Marta va decidir que no s'afaitaria més la barba; que si cada vegada que se'ls treia l'hi creixia el doble, és que el seu cos s'estava rebel·lant contra aquesta pràctica. <<Ara fa un mes i mig que he decidit deixar-me-la d'afaitar jo també. I és més divertit ara quan sortim al carrer, perquè quan ens diuen alguna cosa ens ho diuen a les dos, i la resposta nostra és doble també>> (Mar, 27 anys. Barcelona, 2016).

b) Vinculació política amb altres lesbianes

L'associacionisme de lesbianes a través del discurs polític és una eina potentíssima per a la producció i consolidació d'un discurs identitari comú, que s'oposi a les resistències del món heterosexual que no les deixa existir.

<<Necesito ponerme y reivindicar ésta categoría [lesbiana] para dejar de sentirme sola en el mundo. Y para entender que necesitamos que la violencia cese contra nosotras. Y si no tenemos un paraguas común que nos distinga de otros tipos de violencias que otros tipos de gente recibe, no podemos articular nuestras demandas. No podemos decir yo he sufrido esto, o esto viene de esta violencia>> (Jelen, 31 anys. Barcelona 2016)

Viñuales coincideix en reafirmar que la possibilitat d'establir relacions i formacions grupals de trobada lèsbica és una oportunitat per l'autoacceptació importantíssima, i destaca que :

Los colectivos y sus publicaciones proporcionan soporte emocional durante el proceso de aceptación y una visión intelectualizada o razonada acerca de la naturaleza del lesbianismo. Por otra parte, en los colectivos femeninos se potencia, por otra parte, el sentimiento de pertenencia grupal. Son pues un elemento importante en la construcción de la identidad. (2000:78)

Si una de les preguntes de base de la recerca era en quins nivells influeix la participació política i el discurs lesbofeminista⁴ -que parteix de senyalar l'heteropatriarcat com a enemic- en la performativitat de les participants, un detall prou significatiu és que dos de les participants descriuen una “radicalització” de la *performance* de gènere cap un to més agressiu. Agressiu, diu la Marina, << perquè

⁴ Tal i com ho veu Curiel, per a moltes persones el lesbianisme feminista no és una identitat, ni una orientació, ni una opció personal, sinó una posició política: << *El lesbianismo feminista para muchas de nosotras no es ni una identidad, ni una orientación, ni una opción sexual; sino una posición política, posición que implica entender la heterosexualidad como un sistema y un régimen político, implica aspirar y construir la libertad y autonomía de las mujeres en todos los planos. Es una propuesta transformadora que supone no depender ni sexual, ni emocional, ni económica, ni culturalmente de los hombres. Significa entender que la sexualidad es mucho más allá que coito, supone crear lazos y solidaridades entre mujeres, sin jerarquías ni relaciones de poder. Significa entender como el patriarcado afecta los cuerpos de las mujeres, cuerpos históricos a los que les toca de cerca la mundialización y transnacionalización del capital, el racismo, la pobreza, la guerra, pero también, cuerpos que han construido la resistencia y la oposición a la desigualdad que produce el patriarcado, cuerpos que han imaginado y creado otras relaciones sociales, otros paradigmas, otros mundos.*>> (2006: 10)

siento como las abuelas, mis paisanas, se agarran el bolso al pasar a mi lado por la calle>> (35 anys. Barcelona, 2016). Però agressiu, també, en el sentit que es produeix un trencament prou significatiu amb els esquemes de feminitat que literalment violenta a qui intenta desxifrar la realitat amb les ulleres del món heterosexual:

<<Et vull destrossar l'esquema que tens a la vida. Te'l vull destrossar. Vull pujar al metro i que quan vegis que tinc tant pits com barba, et comenci a agafar un atac d'ansietat. Aquí és on jo ja dic "mira, baixaré una parada abans, ja no cal ni arribar a la meua parada, ja he fet la meua feina". Ves-te'n a casa amb la ment pertorbada i somia amb això, somia ami mi i amb la meua barba>>. (Marta, 23 anys. Barcelona 2016)

La recerca etnogràfica realitzada també confirma que aquests entorns polítics amb tanta potència per la producció d'identitat generen, a més, tota una xarxa d'espais de socialització que permeten a aquestes persones trobar-se d'una altra manera més enllà de l'activisme i la militància. Jelen (31 anys) i Marina (35 anys), que són les dues participants de més edat, relaten com a fet històric les *kafetes*⁵ del CSO⁶ La Revoltosa, al barri del Clot de Barcelona el 2007, com un dels primers esdeveniments lúdics per a *donees, lesbianes i trans* de la ciutat. Com relata Jelen, aquests esdeveniments, que han passat a formar part de la memòria col·lectiva de moltes, eren organitzats per activistes feministes amb l'objectiu de crear espais de socialització entre elles i per elles.

CONCLUSIÓ

A mode de verificació de la hipòtesi principal es pot dir que es confirma l'existència d'uns mecanismes comuns de construcció identitària col·lectiva arran de la vinculació política. La potencialitat narrativa del discurs polític feminista, junt amb un activisme d'empoderament de la identitat pròpia a través de la reivindicació del propi cos, és un fet innegable en l'associacionisme lèsbic que s'ha analitzat en aquesta investigació.

⁵ *Kafeta*: mot extensament utilitzat en els moviments socials que designa un tipus d'esdeveniment esdeveniment lúdico-festiu, en els que normalment s'hi serveixen begudes, es reparteix propaganda política, hi ha música per ballar si es vol, i que obre un espai per a la socialització on es comparteixen experiències i es teixeixen xarxes.

⁶ Acrònim de Centre Social Okupat.

Ens podríem preguntar si aquesta manera de ser lesbianes, emparades en una etiqueta identitària a mode de refugi polític, condiona i marca unes formes i unes normes concretes de *ser* lesbianes. Per trobar respostes, caldrà desenvolupar un treball més a fons que sigui exclusiu de les dinàmiques col·lectives de les lesbianes que participin d'un grup en concret, i agafar els diferents grups que es puguin triar com a unitat d'anàlisi cadascun, i poder així anar cas per cas.

No s'ha pogut constatar si aquesta idea política de lesbianitat té significacions similars entre les participants, més enllà d'una aposta per aixecar la bandera de la seva existència amb un cert tipus d'orgull, i en alguns casos, l'alçament en armes contra el món heterosexualitzat. No s'ha pogut constatar per dues raons: la primera, perquè les persones entrevistades formen i han format part de diferents grups, amb processos col·lectius diferents i històries extremadament singulars; la segona, perquè s'hauria de realitzar un estudi molt més profund i llarg en el temps, amb una entrada a camp molt més directa a nivell participant, a més de la part centrada en escoltar les narratives.

De totes maneres, l'estudi central tampoc ha estat aprofundir en els significants que conformaven una identitat lesbiana en concret, sinó detectar els processos que influeixen en aquesta construcció. Efectivament, existeix un espai per a la lliure elecció enfront un determinisme estructural, que és el fet de que el què es considera una essència de gènere sigui construït a través d'uns actes corporals sostinguts en el temps (Butler, 2007). Són aquests actes que es duen a terme amb els cossos els que, com s'ha vist en el treball de camp, podran trencar normes i esquemes de gènere, cosa que és un requisit fonamental per dur a terme el procés d'autoafirmació com a lesbiana. Tant pel propi autorreconeixement, com per l'exposició a l'entorn. La *capacitat d'acció* per modificar o eixamplar les normes és l'escenari on emergeixen noves corporalitats que es tornaran culturalment intel·ligibles i interpretables com a identitats.

És important adonar-se que aquest "entorn polític de producció d'identitat" difícilment seria capaç d'existir sense l'existència en paral·lel d'espais de socialització com els que ja s'han descrit més amunt. Sí que es reconeix part de l'autoafirmació lèsbica a l'organització en col·lectius, sobretot per la característica de poder crear grups sòlids per defensar una idea (en aquest cas una identitat). Però s'ha de reconèixer també que una part del camí cap a l'autoafirmació, que s'ha de

recórrer abans i durant, que té a veure amb processos de socialització: trobar referents i compartir camins i històries amb gent afí, es presenta com una condició *sine qua non* per poder *sortir de l'armari*, més que no pas l'activitat política en sí. Perquè emmarcades en un món heterosexual, els llocs de reunió social, polítics o no, tenen una importància cabdal per al desenvolupament de la identitat lesbiana.

En algun moment podríem haver pensat que, tal i com proposava Butler (2007), aquests col·lectius feministes són els que tindrien la potència per trencar esquemes identitàris de gènere, a partir de pràctiques corporals subversives amb la norma. Les participants en el treball de camp van ser seleccionades segons la seva vinculació o no en grups polítics, però al final va resultar ser que, malgrat no totes participessin de col·lectius, les cinc sí que es consideraven feministes d'una manera o altra. Llavors, a partir del treball de camp hem pogut indagar en la influència del grup per a la construcció identitària, però el fet és que costa discernir en aquestes participant, quines pràctiques i accions venen motivades per la pròpia consciència feminista, i quines venen motivades per influència grupal. El que el treball de camp ha revelat, en aquest sentit, és que no només són les lesbianes "militants" les que juguen a trencar i subvertir esquemes de gènere, sinó com a mínim les lesbianes feministes. Arribades en aquest punt, el que ara es planteja interessant és veure com, enfront el lesbofeminisme entès com una política d'identitat (Butler, 2007; Curiel, 2006), les dones lesbianes que es reconeixen allunyades del feminisme entenen i produeixen les seves pròpies categories de lesbianitat.

AGRAÏMENTS

A la tutora, pel seguiment, consell i acompanyament durant la investigació. També per ser la primera professora a la universitat que a la vegada que em trencava esquemes en qüestions de gènere i de feminisme, també em va donar eines per buscar les meves pròpies respostes.

A la Rita, la Joana, la Marta, la Duna, la Neus i aquelles que em van acompanyar en un primer qüestionament de la sexualitat pròpia. Per fer-me viure en les meves pròpies carns el poder i l'energia d'un espai femení des de la tendresa i l'afectuositat.

A les companyes de casa de Kantonada per compartir i fer-me viure les lesbianitats i els transits de cadascuna. Per posar constructivament la meva heterosexualitat contra l'espasa i la paret i acostar-me vivencialment als seus feminismes. I per, en el fons, ser el punt d'inflexió que ha motivat cadascuna de les preguntes d'aquesta recerca.

A les que han participat activament d'aquesta recerca, ja fos deixant-se entrevistar o introduint-me i facilitant-me l'accés al camp.

I a la meva mare, mare de tot.

BIBLIOGRAFIA

- BEAUVOIR, S (2011 [1959]) *El segundo sexo*. Madrid: Universitat de València: Instituto de la Mujer
- BUTLER, J. (2007 [1990]) *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós
- CLARKE, C. (2009 [1981]) “Lesbianismo, un acto de resistencia”, dins a MÉRIDA JIMÉNEZ, R. (ed.), *Manifiestos gays, lesbianas y queer. Testimonios de una lucha (1969 – 1994)*. Barcelona: Icaria pàg. 149-163
- CURIEL, O. (2006) “El Lesbianismo Feminista: una propuesta política transformadora”. *Revista América Latina en Movimiento*, 420
- GIMENO, B. (2005) *Historia y análisis político del lesbianismo. La liberación de una generación*. Barcelona: Gedisa
- SOLEY-BELTRAN, P.; SABSAY, L. (2012) *Judith Butler en disputa. Lecturas sobre la performatividad*. Madrid: Egales
- VIÑUALES, O. (2000) *Identidades lésbicas*. Barcelona: edicions bellaterra
- WITTIG, M (2006 [1992]) *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Barcelona: Editorial EGALES